

УДК 930.25(477)

Ярослав Калакура

УКРАЇНСЬКЕ АРХІВОЗНАВСТВО: КРИТЕРІЙ НАЦІОНАЛЬНОГО*

Висвітлюється сучасне розуміння українськості архівознавства як спеціальної системи знань, тісно пов'язаної з українською історичною наукою, джерелознавством, археографією, спеціальними історичними дисциплінами, що вивчає історію, теорію, методологію і технологію архівної справи в Україні та за кордоном, з'ясовує закономірності її розвитку, досліджує та популяризує інформаційні ресурси архівів.

До критерій українськості архівознавства віднесено історично сформовані ознаки, які вирізняють його з-поміж інших національних архівознавств: 1) українська етнічність і самоідентифікація архівознавців, їх походження із українських теренів або тривала робота на них і прихильне ставлення до української архівної справи; 2) домінування серед оприлюднених ними праць, що стосуються українських архівів та їх ресурсів; 3) спроможність архівознавців максимально прислужитися українському народу, його національному проекту.

Ключові слова: архівознавство, українське архівознавство, критерій українськості, архівознавець.

Ювілей Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства – прекрасна нагода зосередитись на певних теоретико-методологічних аспектах українського архівознавства. Сьогодні, на 24-му році незалежності України, мало хто сумнівається у тому, що український народ, українська нація, українська державність – не австрійсько-німецький чи польський проект, а історично сформована ідентична реальність на етнічних землях України. Тим не менше, путінська війна проти України, анексія Криму, інспіровані Росією події на Донбасі, кремлівська парадигма «руського світу» і «новоросії» – все це знову актуалізує проблеми української ідентичності, окремішності і самобутності нашої історії, культури, інтелектуального розвитку, їх українськості. Путін, як і його великорадянські попередники – фундатори валуєвського циркуляру і емського указу, ідеологи «пролетарського інтернаціоналізму» і модератори нової спільноті «радянський народ», виявився неспроможним знищити методами гібридної війни генетично і ментально укорінену українськість, він тільки посилив її. Сучасна наука трактує українськість як історично сформовану адаптивно-еволюційну систему ознак і властивостей, які вирізняють українську людину, українську спільноту, українську культуру, науку і освіту з-поміж інших національних феноменів¹. Отже, мова йде про всі сфери української національної культури і науки, а це означає, що сказане повною мірою стосується й архівознавства. Присутність у назві статті словосполучення «критерій національного» не означає, що мова йде про етнічне. Поділяю думку проф. Олени

Стяжкіні про те, що «українськість – це не національність»². Після Євромайдану і Революції гідності в засобах масової інформації з'явився термін «модерна українськість», під якою розуміють усвідомлене відчуття ідентичності усіх громадян України на грунті гордості за свою землю, країну, державу, її історію, за самобутність, самодостатність і нескореність українського народу.

Новітня історіографія проблеми представлена низкою загальнотеоретичних праць про сутність «українськості» та її еволюцію³, а також рядом публікацій, в яких фігурує термін «українське архівознавство»⁴. Мета пропонованої статті полягає у тому, щоб на основі існуючої літератури окреслити сутність українського архівознавства і з'ясувати критерій визначення його національного в широкому розумінні слова.

Нині важко точно встановити, хто був піонером запровадження категорії «українське архівознавство». Однак, достеменно відомо, що в 1918 р. у журналі «Україна» була оприлюднена замітка Олександра Грушевського під заголовком «Сучасне українське архівознавство»⁵. У всякому разі, доба Української революції 1917–1921 рр. конституувала українське архівознавство, представники якого з урахуванням європейського досвіду за короткий час опрацювали національну концепцію організації архівної справи і демократичну модель державного управління нею. Було закладено основи для українізації архівознавчої школи, сформованої свого часу на базі Університету св. Володимира і Київської археографічної комісії, розроблено україномовний понятійний апарат архівістики. Однак із встановленням більшовицько-радянського режиму в Україні багато з цих напрацювань було відкинуто як ворожі і націоналістичні, а з припиненням політики українізації на сам термін «українське

* В основу статті покладено доповідь на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Архіви–наука– суспільство: шляхи взаємодії»

архівознавство» на півстоліття було накладено ідеологічне табу, замість якого запроваджувалося «радянське архівознавство». Не відкидаючи низки окремих позитивних сторін цієї доби, тогочасний досвід критично переосмислюється в умовах незалежності України, коли розгорнулося реформування архівної справи і архівознавчої науки на засадах децентралізації, демократизації, відкритості, міжнародного співробітництва.

Отже, питання про відродження українського архівознавства постало разом із відновленням державної незалежності України, прийняттям Закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи», з утворенням Українського науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства, відкриттям навчальної та наукової спеціальності «архівознавство». У науковому вимірі воно актуалізувалося майже 20 років тому, коли Інститут і університетська архівознавча кафедра під егідою Держкомархіву України і особисто Р. Я. Пирога приступили до створення національного підручника «Архівознавство». Саме тоді у листопаді 1996 р. спільними зусиллями за участі Спілки архівістів України було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію на тему: «Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи», матеріали якої опубліковані окремим збірником⁶.

Як керівник авторського колективу підручника самокритично визнаю, що живучість радянського стереотипу «архівна справа в Україні», комплексу провінційності, синдрому меншоварності та інерції старого мислення стали на перешкоді того, щоб чіткіше заявити в ньому про **українську архівну справу і українське архівознавство**. Не знаходимо ми цього терміну і в термінологічному словнику «Архівістика» (заряди справедливості зазначимо, що в передмові, підготовленій К. Є. Новохатським, вміщено наступну фразу: «Український словник є не лише тому, що викладений українською мовою, а й тому, що в ньому розкрито основну проблематику саме української архівістики з особливостями і відмінностями, відсутніми в інших країнах»⁷). Не знайшло належного місця це поняття і в «Хрестоматії архівознавства», щоправда, упорядники зазначили, що українське архівознавство мусить торкнутися організації архівної справи в умовах Литви, Польщі і Московської держави⁸, а також у «Нарисах історії архівної справи в Україні». Проривом на цьому шляху могло стати видання «Української архівної енциклопедії», однак і тут відсутнє окрім гасла «українське архівознавство», а у статті «Архівознавство» вміщено лише одну фразу: «Відбиттям терміно-

логічних пошуків на українському ґрунті стали позиції двох видатних істориків-архівознавців – В. Веретенникова та В. Романовського⁹.

Коли мова йде про українське архівознавство, то маємо враховувати, що ця дефініція є похідною від таких базових понять як українські архіви, українські архівісти, українські архівознавці, українське архівне законодавство, зрештою, і Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Це словосполучення цілком співзвучне з поняттям «український народ», «українська земля», «українська держава», із власними назвами суміжних наук: «українська історіографія», «українська археографія», «українське джерелознавство» тощо. Воно відповідає вживаним назвам національних архівознавств країн ЄС і світу.

Що розуміють під українським архівознавством? У порядку обговорення можна запропонувати наступне визначення **українського архівознавства як системи наукових знань, тісно пов'язаної з українською історичною наукою, джерелознавством, археографією, спеціальними історичними дисциплінами, що вивчає історію, теорію, методологію і технологію архівної справи в Україні та за рубежем, з'ясовує закономірності її розвитку, досліджує та популяризує інформаційні ресурси архівів**. У цьому визначенні акцентовано увагу на тому, що мова йде не просто про науку чи дисципліну, а **про систему наукових знань з історії, теорії і практики української архівної справи**, про його закономірності і провідні тенденції. При цьому воно не замикається лише українським контекстом, оскільки є частиною архівознавства загалом і інтегрується у європейський та світовий архівознавчий простір.

Які ж критерії характерні для визначення українськості архівознавства, що відрізняє його від інших національних архівознавств? З-поміж головних виокремимо принаймні п'ять:

a) **українська архівістика (теорія і практика) має давню історію і самобутні традиції, становлення яких пов'язане з Києво-Руською державою як державою українського народу.** Культурно-інтелектуальна спадщина Київської Русі – це надбання, насамперед, українського народу, як її ключового етносу, який дав назву «Україна» державному об'єднанню тих слов'янських племен, котрі його створили. Вона була успадкована Галицько-Волинською, Литовсько-Руською і Козацько-Гетьманською державами, відродження в ході державотворчих процесів доби Української революції 1917–1921 рр. і отримала нове дихання в умовах неза-

лежності України. Відтак, все що відбувалося в архівній справі упродовж всієї історії на етнічних землях України, незалежно від того, до складу яких державних утворень вони на тому чи іншому етапі історії входили, які політичні утворення функціонували, має український етнонім;

б) українська етнічність і відповідна самоідентифікація архівознавців, їх походження із українських теренів або тривала робота на них і прихильне ставлення до української архівної справи як на материковій Україні, так і в діаспорі. Тобто, мова йде не лише про українське походження, але й органічний зв'язок архівознавців з теренами України, тривала робота в Україні і прихильне, я б додав, – зацікавлене ставлення до української архівної справи. Це, у першу чергу, етнічні українці – Д. Багалій, Богдан і Віктор Барвінські, І. Бутич, О. Водолажченко, Михайло і Олександр Грушевські, І. Каманін, П. Клименко, І. Крип'якевич, О. Левицький, Орест-Нестор Мацюк, О. Мітюков, В. Міяковський, І. Павловський, С. Пількевич, Г. Пшеничний, В. Романовський, Ф. Шевченко та ін. До українських архівістів відносимо й тих, що в силу обставин опинилися в інших країнах, були задіяні у відповідну архівну сферу, збагатили теорію і практику архівістики (О. Баранович, О. Лаппо-Данилевський, В. Пічета та ін.);

в) домінування серед оприлюднених архівознавцями праць, докumentальних збірників матеріалів і сюжетів, що стосуються українських архівів та їх ресурсів. Наприклад, архівна, археографічна, архівознавча та педагогічна діяльність В. Антоновича, М. Іванишева, В. Іконникова, В. Стрельського та ін. була безпосередньо пов'язана із створенням архівів, організацією архівної справи в Україні, засвоєнням та дослідженням її архівно-інформаційних ресурсів, підготовкою фахівців з архівістики;

г) спроможність архівознавців максимально прислужитися українському народу, його національному проекту. До українських архівознавців відносимо білоруса М. Довнар-Запольського, поляків К. Бадецького, О. Бальцера, В. Гайноша, А. Прохаску, росіян В. Веретенникова, М. Володимирського-Буданова, Є. Іванова, Д. Самоквасова, словака М. Радвані, євреїв М. Рубача, Р. Шпунта та ін. Цим архівознавцям належить вагомий внесок у розбудову архівної справи в Україні, збагачення знань про неї;

д) пізнаваність українського архівознавства в світі шляхом презентації наукових досліджень за рубежем, публікації архівних документів, оприлюднення в мережі Інтернет, участі у міжнародних конференціях, міжнародному

співробітництві, у т. ч. у Міжнародній раді архівів. Українська архівістика має всі підстави бути більш пізнаваною за кордоном, особливо в контексті сучасних євроінтеграційних процесів, підписання Угоди про асоціацію України та ЄС. Це дуже важливо для формування міжнародного статусу української архівістики, її іміджу.

Звичайно, названі критерії досить умовні. І все ж вони дають змогу залучити до надбань українського архівознавства всіх і все, що пов'язане з архівною справою, нарощуванням на теренах України знань про історію, теорію і практику архівістики, а також персоніфікувати його за рахунок долучення осіб неукраїнського походження, котрі безпосередньо причетні до розбудови українських архівів і архівознавчої науки. Мова йде про білорусів, росіян, австрійців, євреїв, поляків, росіян, угорців і т. д. Що ж стосується сучасності, то пріоритетним критерієм українськості тут виступає наявність українського громадянства, а також українська ідентичність у діаспорі.

Маємо бути свідомі, що додання до поняття архівознавство прикметника «українське» аж ніяк не означає, що воно механічно стане таким за змістом, за призначенням, за наповненням, за ідеальною спрямованістю. Маємо, наприклад, Українську православну церкву Московського патріархату, але чи є вона насправді українською? Можна фахово перекласти польський, російський чи французький підручник з архівознавства і назвати його українським, але чи набуде він від цього українськості? Очевидно, треба, щоб його зміст створював відчуття українського світу і сприяв корпоративній ідентичності українських архівістів і архівознавців. І це головне.

Таким чином, є всі підстави зробити висновок про те, що за роки незалежності архівознавство в Україні неухильно еволюціонує в *українське архівознавство*, що вивчає історію, теорію, методологію і технологію архівної справи в Україні та за рубежем, з'ясовує закономірності її розвитку, досліджує та популяризує інформаційні ресурси архівів. Критеріями національного виступають локалізація осередків українського архівознавства в межах етнічної території України та української діаспори за рубежем; українська етнічність і відповідна самоідентифікація архівознавців, їх походження із українських теренів або тривала робота на них і прихильне ставлення до української архівної справи; домінування серед оприлюднених архівознавцями праць сюжетів, що стосуються українських архівів та їх ресурсів; спроможність архівознавців максимально прислужитися українському народу, його національному проекту; пізнаваність україн-

ського архівознавства у світі шляхом поширення наукових досліджень за рубежем, публікації архівних документів, участі у міжнародних конференціях, міжнародному співробітництві, в т. ч. у Міжнародній раді архівів.

Найбільш переконливим аргументом утвердження українськості вітчизняного архівознавства стане подальша консолідація українських архівістів, активна участь представників української архівної науки в модернізації архівної справи в Україні, реформуванню її системи і структури у контексті очікуваної адміністративної реформи, в інформатизації архівних установ і підвищенні якості їх діяльності на рівень архівів країн Європейського Союзу, на які ми орієнтуємося в умовах євроінтеграції. Актуальним залишається підтримка зв'язків з українськими архівістами в анексованому Криму, на тимчасово неконтрольованих Україною теренах Донбасу, основою яких є неподільність Національного архівного фонду. Етнотопонім «Україна», започаткований у часи Києво-Руської держави, зафіксований княжими літописцями, успадкований козацькими літописами, втілений у пам'яті українського народу, в назві його сучасної держави, – це консолідуючий і об'єднуючий концепт, який своєю енергетикою цементує цілісність усіх сфер українського суспільства, включаючи й архівну справу і архівознавство.

¹ Українознавство : навч. посіб. / за ред. М. І. Обушного. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 18.

² Стяжскіна О. Українськість – це не національність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://>

zaxid.net/news/showNews.do?olena_styazhkina_ukrayinskist_tse_ne_natsionalnist_godi_vzhe_gratisya_u_vihrestiv&objectId=1094943. – Назва з екрана.

³ Бендель Н. «Українськість» – «європейськість» – на тлі міфи національної ідентичності // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія. – 2010. – Вип. 5. – С. 151–163; Воропаєва Т. Українськість як системний чинник колективної ідентифікації // Українознавчий альманах. – 2010. – Вип. 2. – С. 85–89; Федорченко І. Українськість і національний характер: співвідношення понять // Там само. – С. 241–243.

⁴ Калакура Я. С. Національні історико-архівні традиції як чинник українського державотворення 1917–1921 рр. // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр). – Київ, 1998. – С. 5–11; Матяш І. Українське архівознавство на сучасному етапі: особливості та напрями розвитку // Проблеми історії та археології : зб. доп. Міжнар. наук. конф. до 100-річчя ХІІ Археолог. з'їзду в Харкові, 25–26 жовт. 2002 р. – Харків, 2003. – С. 6–8; Її ж Українська архівна наука на сучасному етапі: архівознавство в колі історичних дисциплін // Студії з архівів, справи та документознавства. – 2006. – Т. 14. – С. 5–12; Її ж. Українське архівознавство: основні періоди та етапи розвитку // Архіви України. – 2008. – № 5. С. 56–65; Її ж. Архівознавство: методологія, засади та історія розвитку. – Київ : КМА, 2012. – 515 с. та ін.

⁵ Грушевський О. Сучасне українське архівознавство // Україна. – 1918. – Кн. 1/2. – С. 82.

⁶ Українське архівознавство : історія, сучасний стан та перспективи : наук. доп. Всеукр. конф., Київ, 19–20 листоп. 1996 р. : в 2 ч. / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД, Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка, Спілка архівістів України. – Київ, 1997. – Ч. 1. – 380 с.; Ч. 2. – 263 с.

⁷ Архівістика : термінолог. словник. – Київ, 1998. – С. 6.

⁸ Див.: Хрестоматія з архівознавства. – Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2006. – С. 11.

⁹ Матяш І. Архівознавство // Українська архівна енциклопедія. – Київ, 2008. – С. 154.

Освещается современное понимание украинского архивоведения как специальной системы знаний, тесно связанной с украинской исторической наукой, источниками, археографией, специальными историческими дисциплинами, которая изучает историю, теорию, методологию и технологию архивного дела в Украине и за рубежом, выявляет закономерности ее развития, исследует и популяризирует информационные ресурсы архивов.

Критериями украинской архивоведения названы исторически сложившиеся признаки, выделяющие его среди других национальных архивоведений: 1) украинская этничность и самоидентификация архивоведов, их украинское происхождение или длительная работа в Украине, а также благосклонное отношение к украинскому архивному делу; 2) доминирование среди обнародованных ими работ, касающихся украинских архивов и их ресурсов; 3) способность архивоведов быть максимально полезными украинскому народу, его национальному проекту и др.

Ключевые слова: архивоведение, украинское архивоведение, критерии украинской архивоведения.

The report highlights the modern understanding of the Ukrainian archival studies as a special knowledge system closely related to the Ukrainian historical science, source studies, archeography, special branches of historical methodology, that studies the history, theory, methodology and technology of archival affairs in Ukraine and abroad, determines the tendencies of their development, researches and promotes information resources of archives.

The author refers the following historically formed features to the criteria of the Ukrainian entity of archival studies: 1) archivists' Ukrainian ethnicity and self-identity, their originating from Ukrainian lands or continuing work there as well as positive attitude to the Ukrainian archiving; 2) among their publications must prevail the works on the Ukrainian archives and their resources; 3) archivists' must be able to serve the most to the Ukrainian nation and its national project.

Key words: archival studies, the Ukrainian archival studies, the criteria of the Ukrainian, an archivist.